

АВДО ХУМО

Члан Савезног Извршног Већа

РАД ПАРТИЈЕ НА ПРИПРЕМИ ОРУЖАНОГ УСТАНКА У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

После окупације, Југославија је била раскомадана од фашистичких држава. Босна и Херцеговина су ушле у квислиншку такозвану Независну Државу Хрватску. На територији БиХ размештене су немачко-талијанске окупационе трупе. Власт је била предата у руке усташа, франковаца и најгорег друштвеног олоша фашистичког режима НДХ. Усташки државни апарат настао је у атмосфери већ раније затрованих односа бивше Југославије, у атмосфери мржње, верске и националне нетрпељивости и страшног психичког удараца који је поднео највећи део народа због брзе капитулације старе Југославије и ванредно тешког положаја у економско-друштвеном погледу насталог још у бившој Југославији.

Форма експлоатације радничке класе, коју су у највећем делу сачињавали полуквалификовани и неквалификовани радници, најјаче је долазила до изражаја у врло ниској надници, прековременом раду и јаком терору политичког система на сваки отпор и сваку најмању акцију радничке класе. Постојао је врло јак прилив незапослених људи са села у градове и висок ниво незапосленог градског становништва, док је економско-социјална структура БиХ остала скоро непромењена још из доба аустроугарске окупације. Услед таквог друштвено-политичког и економског стања лако је било скретати политички живот на линију националног шовинизма и многе заостале бацати са позиција класне борбе у наручје опскурне грађанске политике. Исто тако у тешком положају је било сељаштво са претежном натуралном производњом ситно-парцелног поседа које у условима ниских аграрних цена и заостале пољопривреде није могло да живи на том ситном поседу и које је, уколико је остајало на селу, таворило под врло тешким условима. Кад се још узме у обзир и његова неписменост, културна заосталост, врло јаки остаци патријархалне прошлости, закаснили облици националне свести и јак утицај великосрпског и хрватског шовинизма и муслиманске верске политичке реакције, онда се може замислити какво је у Босни и Херцеговини било плодно тле за разне политиканте и мрачне политичке групације. Целокупно то сељаштво у Босни и Херцеговини, услед своје материјалне и културне заосталости, било је јако подложно

националистичким и шовинистичким фразама, лажним паролама и врло лабилно у разним политичким констелацијама. Због тога је у земљи пре рата било доста политичких партија са верским и шовинистичким програмима које су стварале раздоре у становништву, сејале мржњу у народу и на тој основи и таквом програму плениле свест сељачких маса и најчешће их окретале у правцу који није одговарао њиховим интересима. Утицај радничког покрета до устанка није био велик на сељачке масе. Он је сам као покрет, имао доста напора да се бори против разних заосталости у самој радничкој класи, која је услед тога, за дуг период у старој Југославији, била једним делом под утицајем социјалдемократског реформизма, националистичких струјања грађанских и политичких партија, а када се узме у обзир да је радничка класа добрим делом била исто тако везана чврсто за село, онда је схватљиво што су у таквој ситуацији многи заостали радници могли да буду под утицајем разних конзервативних, па чак и шовинистичких схватања. Стога је унутар радничке класе, борба класно свесних и напредних елемената била и тешка и упорна. Њој је био потребан дужи период док не сазри свест о томе да њена економска борба треба да се у ширим размерама непосредно претвори у политички акт и изрази самосталност њене политичке функције. У таквим условима рад Партије је био тежак и под условима терора врло сложен. Фракционашке борбе које су постојале а нарочито до 1929 године одразиле су се и на рад Партије у Босни. Шестојануарска диктатура задала је тежак ударац малобројној партиској организацији. Најбољи кадрови су били или по затворима или су отишли ван Босне или ван Југославије на рад. Почети окупљања и формирања партиске организације настају негде после 1936 године, а негде тек 1938 и то претежно у локалним размерама без обједињавајућег центра на целој територији Босне и Херцеговине. Тек негде 1939 формирао се Покрајински комитет КП за Босну и Херцеговину. То локално формирање партиске организације и њена неповезаност са центрима имало је за последицу да је она трпела од уско-секташких концепција, била је више затворена у себи, малобројна и неприступачна многим младим људима који су тражили Партију и хтели да се боре у њеним редовима. Тек са формирањем Покрајинског комитета настаје живљи политички и организационо-припремни рад. Партија се извлачи из дубоке секташке илегалности, почиње да прожима редове, на првом месту радничке класе и њених постојећих организација, ствара нове организације и дејствује на нов начин са више ефикасности у редовима омладине, жена, синдиката итд.

Нарочито јак утицај Партије на редове радничке класе настаје 1939 године, поготово у оним местима Босне и Херцеговине где је од раније постојала партиска организација као што су градови Мостар, Тузла, Бања Лука итд.

У Босни и Херцеговини велик удео у организовању, попуњавању редова партиске организације, у формирању њених нижих и

виших руководства, нарочито омладинских — имала је студентска и радничка омладина, нарочито студенти Београдског универзитета. Многи од њих су напуштали студије да би отишли у своја места па чак и села да раде по директивама Партије. Неки радници који су припадали партиској организацији наших великих градова ван Босне, враћали су се у своја места да би помогли формирању Партије. То је био релативно кратак период, нешто мало већи од две године (од 1939-41 г.) врло значајан за улогу партиске организације у догађајима који су настали после капитулације старе Југославије. То је био период припрема радничке класе и напредних демократских снага за претстојеће догађаје. У том периоду формирана је и организационо учвршћена партиска организација у скоро свим местима Босне и Херцеговине. Њу су сачињавали претежно млади али Партији врло одани људи, радници, ђаци и напредна интелигенција, а уз већа босанска места на извесним територијама формиране су партиске организације и на селу. Партија је у том периоду успела да отстрани из своје средине све ликвидаторе и туђе елементе, да повеже све партиске организације преко месних и окружних са покрајинским комитетом. Кроз низ економских акција, као што су штрајкови, кроз низ политичких акција и манифестација, било самосталних или повезаних са демократским групама у Босни и Херцеговини, она је успела у сударима са режимом и реакционарним снагама које су још тада биле врло јаке у Босни и Херцеговини, не само да се одржи него и ојача, учврсти своје редове и афирмише се као снажан политички фактор. Покушај полиције и непријатеља радничке класе и слободе да тај нагао пораст политичке снаге радничке класе на челу са Комунистичком партијом спречи, разбије или умањи, остао је безуспешан. Борећи се за остварење конкретних задатака радничке класе, борећи се за њено идејно и организационо јединство и кроз свакодневну борбу и сударе са непријатељима обогаћујући њену социјалистичку свест, Партија је успела и да идејно припреми велики део радничке класе за догађаје који су уследили после капитулације.

Кроз цело време старе Југославије вођена је упорна борба реакционарно политичких снага око Босне и Херцеговине. Баш зато што у њој живе измешани Срби, Хрвати и муслимани, форме борбе тих реакционарних снага око својатања Босне и Херцеговине попримале су врло оштре методе. Многе реакционарне политичке снаге тражиле су тле за своје омасовљење у Босни и Херцеговини и многи су га једним делом ту и налазили. Такав дугогодишњи курс заопштравања политичке борбе морао је да остави печат и на друштвени и идејни живот маса. Без обзира на то какви су се облици таквог политичког курса испољавали у духовном животу народа, било кроз разне верске или културне манифестације, било кроз разне облике друштвеног живота, разна социјална и просветна струјања, реакционарно-шовинистичка концепција назадних политичких снага оставила је дубљи траг у народу и дала свој посебан печат нетрпељивости, конзерватизма и примитивног гледања, и своју боју у

друштвеном животу Босне и Херцеговине. Све те појаве у друштвеном животу Босне и Херцеговине, сва та политичка гигања која су настала као последица осиромашења и привредне неразвијености, њене културне заосталости, њене преоптерећености врло јаким остацима прошлости, како у идејном тако и друштвеном животу, и њене националне и верске разједињености која је попримила политичке форме кроз шовинизам, нетрпељивост, а у друштвеном погледу извесну затвореност, повученост и изолованост и једну врсту посебног живота сваке поједине националне или верске групе — доводила су и пре капитулације до извесних иступа и сукоба егзалтираних националних и верских фанатика који су упорно покушавали да у то коло увуку масе што им је често и успевало.

Таква Босна и Херцеговина ушла је у априлски рат и такву је затекла капитулација старе Југославије.

Постојала је већ једна политичка пракса, постојао је већ испробан политички метод, постојали су извесни резултати таквог метода. Додуше, они нису били тако богати, али су ипак били довољни да реакционарно-политички метод настави и окупатор у новим условима и да овај поприми монструозне последице. Остала је затрована атмосфера коју нико осим Комунистичке партије није покушао да разagna, па чак ни онда када је земља била поробљена и када је настало братоубилачко клање. Ни тада остаци грађанских партија нису устали против крвавог покоља којим је кренуо живот босанско-херцеговачког народа, него су напротив, потпомогле то крвопролиће, највећим делом помажући окупатора, бежећи испред њега ван Босне или пасивизирајући се што је опет значило помагање његове политике. Братоубилачка борба која је настала у Босни одмах после капитулације била је крвав епилог двадесетогодишње владавине, не само реакционарних кругова великосрпске буржоазије него и реакционарно-политичких концепција и метода хрватских шовиниста и муслиманских реакционара.

Одмах после капитулације по директивама Централног комитета Партије партиска организација Босне и Херцеговине узела је курс на припрему оружаног устанка.

Иако је непосредно после капитулације Партија имала нешто преко 650 чланова, укључујући у ту цифру свега око 50 сељака, њен утицај на масе радничке класе, градске сиротиње, интелигенције био је велики.

Већ су у априлу формирани војни комитети уз окружне и месне комитете Партије са циљем прикупљања и склањања оружја на сигурна места, оспособљавања људи у руковању оружјем, стварања оружаних група и диверзантских јединица. Ове директиве Централног комитета разрађиване су са окружним и месним комитетима на терену и упоредо са радом на формирању оружаних група развијана је и широка агитација и делатност у прикупљању људи блиских Партији и њиховом запошљавању око ових припрема како

у граду тако и на селу. Овакве групе биле су створене онде где је постојала партиска организација. Учињено је много на прикупљању и склањању оружја и на томе послу је мобилисано, поред партијаца, доста других људи блиских Партији. Осим тих организационих припрема, много је учињено на идејним припремама маса за отпор окупатору, јер баш у то време настаје формирање усташког квислиншког апарата, стационарање великих јединица немачко-талијанске војске на територији Босне и Херцеговине. У то време настаје безакоње и почетак усташког дивљања и клања српског народа. Усташе су почеле уништењем српског народа, бачена је парола истребљења и уништења српског народа и све у име такозване хрватске Босне и Херцеговине. Заједно с тим акцијама усташе су почеле и да затварају и убијају све напредне људе, у првом реду комунисте.

Колики је био значај формирања и учвршћења Партије пре рата може се видети само из чињенице што је једино радничка класа на челу са Комунистичком партијом устала против окупатора и усташких зликоваца, што је једино она позивала народ Босне и Херцеговине на братство и јединство у борби против окупатора и његових слугу. У тако тешкој ситуацији каква је настала у Босни једино је она уносила перспективу и веру да се окупатор може победити, да се могу избећи те страшне жртве. Једина је она у тој стравичној и оловној атмосфери Босне и Херцеговине проговорила гласом савести свих народа и такорекућ преко ноћи са својим програмом борбе, програмом — помоћи остављеном народу, израсла и претворила се у наду свих оних који су били угрожени, свих оних које је крвави усташки режим угрозио. И зато што се она организационо била распрострала по свим важнијим местима босанско-херцеговачке територије, њен поклич на отпор окупатору, њен позив за братство и јединство, спремност њених чланова да се за те пароле боре заједно са народом, допро је до свих кутака Босне и Херцеговине.

Период оружаных припрема протекао је и био је прожет свакодневним радом и борбом комуниста. Иако је тај период припрема био релативно кратак, он је за организацију и почетак устанка био врло значајан. Омасовио је партиску организацију, терор није заплашио револуционарне људе из народа, него је напротив дејствовао да су напредни поштени људи почели да траже Партију. Нарочито у том периоду је била омасовљена омладинска организација — СКОЈ. Проширена је била партиска организација на селу и у већим градовима. У том периоду партиска организација израсла је у снажну и јаку политичку организацију.

Партија је успела да у томе периоду прикупи толико оружја и муниције да је била спремна за прве почетне акције. Она је и идејно припремила многе људе који су јој били блиски за оружану борбу. Затим, у том периоду настао је живљи контакт између града и села, створени су разни канали кроз које је растурана партиска литература, одлазили људи и повезивали се са селом. Иако у том периоду није дошло до стварања неке платформе и сарадње са било

којом постојећом грађанском партијом, ипак је дошло до извесног контакта са појединцима који су били спремни на сарадњу, како на вишем тако и на нижим нивоима. Многи појединци у локалним размерама створили су контакт са партиском организацијом, било да се радило о официрима бивше југословенске војске, било о многим угледним грађанима. На програму најшире сарадње за борбу против окупатора и његових помагача, иако не званично, али ипак у самом процесу борбе, постепено су се почели стварати зачеци Народног фронта, додуше, скоро искључиво у локалним размерама, пошто се званично ни са једном постојећом партијом у оквиру Босне и Херцеговине није тако нешто могло остварити. У моменту када је парола оружаног устанка могла да постане акциона, а то значи када су настали повољни међународни моменти за њену реализацију, а то је било баш нападом Немачке на Совјетски Савез, Комунистичка партија Југославије, као и њен саставни део у Босни и Херцеговини, била је спремна на оружани устанак. У тој ситуацији по директивама Централног комитета КПЈ Покрајински комитет за Босну и Херцеговину, негде почетком јула, припрема непосредну организацију оружаног устанка. Пре те непосредне припреме, под дејством општих припрема за оружани устанак, који је Партија извршила између капитулације Југославије и почетка месеца јула, у борби да поврати самоувереност народа у своје властите снаге, отварајући му перспективу излаза када га у почецима усташког и окупаторског терора можда није ни било, у извесним крајевима Босне и Херцеговине народ је, и то на првом месту српски, почео да се организује и супроставља масовним усташким покољима. Тако је у Херцеговини дошло до устанка 28 јуна 1941 када је народ Невесиња и Гацка на терор одговорио борбом против усташа ликвидирајући нека војна упоришта и масовно дошао до града Невесиња. То је био спонтан отпор, отпор народа у чијим су се редовима нашли и комунисти на том терену и пошли заједно са народом. Али пошто је то био локални покрет, он није могао дуго да се одржи у офанзиви, него се под јачим притиском окупаторских снага повукао и, повлачећи се, спласнуо и почео да се гаси. Али, народ се није предао него се повукао у збегове. Тако је у Херцеговини у то време на многим местима народ пружао отпор и повлачио се заједно са својом имовином дубље у шуму — збегове. До сличних појава али мањих размера, према различитим условима дошло је и на другим територијама Босне и Херцеговине. У тим оружаним сукобима испољили су се комунисти који су се нашли на тим територијама, као добри борци и верни синови народа, као људи који су одмах почели политички да утичу на народ. Међутим, они нису били једини. Поред њих, вршили су свој утицај још и угледнији људи, разна војна лица, као и припадници неких грађанских војних формација из времена старе Југославије.

Тринаестог јула одржао је састанак Покрајински комитет на коме је разрађен план непосредних војнополитичких акција, као и план повезивања тих акција у јединствену целину на територији

Босне и Херцеговине. На састанку су формирани обласни штабови за сарајевску, херцеговачку, источnobосанску и босанскокрајишку област. Ти штабови требало је да постану организациони и руководећи центри оружане борбе у Босни и Херцеговини. На састанку је разрађена директива за организовање војних јединица, за политички рад како у оружаним јединицама тако и у позадини, директива за све чланове Партије о задацима и дужностима, као и читав систем веза и повезивања оружаних снага у јединствену целину. Сви чланови Партије били су мобилисани и распоређени на војне и партиске дужности. У градовима је остало толико чланова Партије и СКОЈ-а колико је било потребно за борбу у градовима и за извршење задатака које је тада Партија имала (у првом реду саботаже и диверзије у предузећима ради слабљења привредне моћи окупатора, затим мобилизација народа на отпор и за друге акције које су биле нужне за постојеће форме борбе у граду). Формирањем ових штабова Партија је активирала раније створене оружане групе и развила опсежне организационе и политичке припреме на терену, повезала се са многобројним групама и људима на селу који су били спремни да се боре, формирала партизанске групе и јединице и отпочела са низом мањих акција на целој територији Босне и Херцеговине. Те ситније акције огледале су се у уништавању и ликвидирању мањих упоришта и снага окупатора као што су жандармериске касарне, извесна саобраћајна чворишта и мањи гарнизонски центри окупаторских и усташких јединица. Успех у тим акцијама унео је велик оптимизам и полет како у партизанске јединице тако и у сам народ. Кроз врло кратко време те акције су прерасле у општенародни устанак. Већ у септембру-октобру створене су крупније јединице и ослобођен је већи део територије Босне и Херцеговине. То је општа карактеристика развика устанка у Босни и Херцеговини.

Међутим, у појединим деловима устанак је имао и своје специфичности. У Херцеговини су формирањем обласног штаба формирана одмах упочетку два мања одреда — један за северну, а други за јужну Херцеговину, са циљем уништавања комуникација, објеката на тим комуникацијама и пресретања непријатеља при његовим покретима. Та два одреда углавном су сачињавали људи који су изишли из херцеговачких градова и сељаци-чланови Партије и блиски њој. Међутим, формирањем та два одреда, на терену су се затекле и оне снаге оружаног народа које су се у самоодбрани од усташких покоља спонтано дигле и после првих неуспеха повукле у збегове. Ту у збеговима оне су формирале неке своје оружане јединице, успоставиле неку своју дисциплину и целу формацију тих својих оружаних снага направиле према замислима и знању људи који су се нашли на лицу места. Пред партиску организацију и партизанске одреде поставио се задатак да те јединице реорганизују и успоставе дисциплину сличну оној коју су имале партизанске јединице. У тим припремама сударила су се два схватања, два гледања на циљеве борбе, две тактике и политички методи борбе против окупатора. Док

су партизани хтели да на широкој акцији окупе све народне слојеве и све људе који су били за борбу против окупатора и његових помагача, дотле су извесни анархични, шовинистички елементи, бивши припадници четничких формација, настојали да ту борбу окрену против хрватског народа или муслимана. Они су подгрејавали жељу за осветом на линији истих или сличних метода какве су употребљавали окупатор и усташе.

Значи, одмах упочетку сударила су се два схватања, два циља и два програма борбе за ослобођење земље.

Комунисти су схватили да ће борба против окупатора бити дуготрајна и упорна, да она неће одмах донети коначне резултате нити ће сви слојеви народа бити спремни да је одмах подрже и прихвате. Стога је ова друга концепција тренутно одговарала више делу заосталих маса које су у освети, компромису и капитулацији, националистичком самозадовољству, недисциплини виделе лакши излаз из тешке ситуације. Све те тенденције које су у почетном процесу отпора против окупатора јасно долазиле до изражаја, почели су да користе реакционарни људи, обавештајци непријатеља, капитуланти, једном речју, сав тај реакционарни шљам који се нашао у општенародном устанничком вртлогу или је имао контакта са њиме. Ту ситуацију су брзо уочиле окупаторске снаге и одмах су почеле да на тој линији изграђују тактику разбијања устанничких снага. У општенародном устанку какав је овај био у почетним борбама, Партија није имала довољно кадра који би на свим местима где су ницале оружане снаге могао да се стави на чело борбе и тако конкретно изрази како став и програм, тако и морално-политички и борбени лик комуниста. Зато су четнички елементи успели да створе извесна своја упоришта на оним местима где није било партиске организације или појединаца-комуниста. Одмах упочетку борба у Херцеговини почела се одвијати по два колосека. Један је био четнички — малобројнији и упочетку није иступао са капитулантским програмима, а местимично је био и за сарадњу са партизанским јединицама, а други — партизански у који су се уливале најборбеније, најпатриотскије снаге са терена и који се није дао обманути лажном пропагандом о комунистима који ће напустити народ, како се то протурало у народу. Те снаге партизана нарочито су почеле да се консолидују и јачају стварањем Оперативног штаба за Херцеговину и формирањем ударних батаљона из појединих партизанских одреда. Јачањем партизанских снага и њиховим наглим узрастом поштрила се и кампања четничких центара против партизана. Стварали су се тајни споразуми између четничких претставника и окупатора, који је почео да им шаље оружје и храну. Концем 1941 почео се све више осећати утицај те окупаторско-четничке спреге са паролана борбе против партизанских јединица и крвавом мржњом против комуниста. У тим сложеним условима борбе, с једне стране, против окупатора и његових отворених помагача у лицу усташа, а са друге, против перфидне, лажне политике четништва и разних обмана које су они вешто уба-

цивали у народ, као и утицаја и разних схватања, људи који су изражавали тренутно расположење и гледање на устанак разних слојева народа — све је то компликовало рад комуниста и тражило од њих не само борбен однос према задацима, јединство и дисциплину унутар редова Комунистичке партије, него и велику политичку сналажљивост и темељитија сагледавања свих тих процеса који су нагло избили у устаничким редовима. И у тим компликованим односима где је линија Партије била потпуно јасна, али где је њена конкретна примена у различитим условима била доста тешка, на извесним местима где комунисти нису успели да сагледају све те процесе долазило је до извесних грешака у левичарским поступцима појединих партиских организација које су за собом повлачиле и неправилне закључке. То је доводило до тога да су прављене грешке које су доприносиле извесном успеху непријатеља. Разуме се, све те неправилности имале су за последицу то да је у почетним моментима на неким местима долазило до криза, до тога да су поједини људи напуштали партизанске јединице итд.

Када се говори о устанку у Херцеговини, потребно је истаћи његову повезаност са црногорским устаничким снагама. Одмах у почетку дошло је до сарадње црногорских и херцеговачких јединица у многим заједничким борбама са непријатељском војском. Комунистичка партија Црне Горе указала је помоћ партиској организацији у Херцеговини поред осталог и слањем својих кадрова у партизанске јединице и партиске организације на терену и тиме је много допринела успешном раду комуниста на терену Херцеговине. Та сарадња је трајала кроз цело време Народноослободилачке борбе. Исто тако дошло је до сарадње црногорских партизанских снага са источнобосанским јединицама у јужним деловима источне Босне.

Слична ситуација одвијала се и у источној Босни. Прве партизанске акције одмах су прерасле у општенародни устанак. Скоро цела источна Босна била је почетком октобра ослобођена и на тој територији малобројне снаге Партије нису могле да допру свугде. У пламену општенародног устанка на челу појединих локалних покрета стајали су људи са различитим политичким схватањима и циљевима. Међу овима је било и искрених родољуба и познатих људи који су се одмах прихватили политичког програма борбе који је поставила Комунистичка партија, али је било и људи који су припадали четничкој организацији или реакционарним политичким формацијама још из времена бивше Југославије. Са доласком на руководеће положаје ти елементи су почели систематску и организовану борбу против партизанских јединица. Подгревајући и оживљавајући ниске страсти код заосталих маса, убацујући разне паролe о могућности смирења и помирења са окупатором, они су ишли линијом деморализације устаничких маса и њихове капитулације пред непријатељем. Главни циљ им је био да разбију и деморалишу не само позадину него и партизанске формације. Иако је са четничким руководством, у првим данима устанка, била створена заједничка платформа за борбу против

окупатора у источној Босни, иако су биле закључене извесне заједничке програматске поставке за борбу против непријатеља, четници се још одмах од почетка нису држали тога споразума него су платформу и програм схватили као средство које треба да им омогући да развију пропаганду и припреме повољне моменте за борбу против партизанских јединица уз помоћ окупатора.

Извесни наши други у источној Босни нису правилно оценили тај маневар четника нити су на време изабрали моменат кад је требало раскинути са њима, јер је свако продужење сарадње значило подржавање илузије о некој искреној сарадњи између претставника партизана и четника. Тај моменат раскида дошао је у закашњењу, што је довело до тога да на време није била објашњена и раскринкана четничка улога у заједничкој сарадњи као и њихова издаја Народноослободилачке борбе у Србији и другим местима Југославије. То је неоспорно нанело извесну штету Народноослободилачком покрету, али без обзира на то, у том периоду је снага партиске организације порасла, а језгра партизанских чета и батаљона остала су непоколебљива иако се тренутно база Народноослободилачког покрета сузила концем 1941 у источној Босни.

Долазак Прве, а нешто касније, и Друге пролетерске бригаде, као и друга Тита у источну Босну крајем 1954 г. у знатној мери је допринело да се процес сплашњавања устанка и осипања партизанских јединица заустави, да ојача морал тих јединица, да се брзо отклоне многе грешке и боље сагледају услови даљег развитка Народноослободилачког покрета на овој територији.

Као и у Херцеговини тако и у источној Босни имамо случај да онде где је Партија одмах упочетку успела да обезбеди свој политички утицај, чврсто руководство, упозна масе са својом линијом и да ту линију конкретно спроводи у масама, четништво није успело, и поред свих својих настојања, да створи своје упориште и војнополитичку базу.

У Босанској Крајини устанак је имао исто своје специфичности. Тамо је он букнуо и обухватио целу територију. На ширем делу тог подручја партиска организација је успела да оствари чврст политички утицај на масе. Значајно је у развоју устанка у Крајини да је велики број радника, нарочито из Дрвара, учествовао у устанку и да се одмах упочетку ставио на чело борбе. То је створило значајне услове да се избегну све оне кризе које су се манифестовале у сплашњавању и поновном распламсавању устанка, а које су биле карактеристичне за остале делове Босне и Херцеговине, услед велике селачке стихијности и недовољног утицаја партиске политике на селачке масе. Неки крајеви Босанске Крајине, као што су Козара, Подгрмеч, Дрвар, претстављају стожер Народноослободилачке борбе и врло снажан и стално присутан војнополитички фактор за сузбијање сваке стихијности устанка, врло значајан фактор борбе против појаве четничког капитуланства, политике деморализације, и шовини-

стичке страсти. На тим подручјима организационо дејство Партије било је врло плодно јер је у првим почецима устанка успело да организационо савлада устанички покрет, да створи партизанске јединице, унесе дисциплину у њих и стави их под чврсту команду партизанских штабова. Ради тога момента било је касније могућно много лакше на тој територији примењивати разне принципе у организовању Народноослободилачке војске, позадине, учинити покретљивијим у разним фазама борбе партизанске јединице, брже их политички васпитавати и брже решавати оне циљеве које је Партија поставила.

Услед такве ситуације Народноослободилачкој војсци у Босанској Крајини било је лакше да сузбије појаву четничке издаје, отклони разне капитулантске и деморализаторске појаве које је четништво ширило; да потисне четнике са оних места где је упочетку утицај Партије био слабији. Таква ситуација у Босанској Крајини не само што је определила њу као центар, жариште устанка у Босни и Херцеговини, него је тој територији дала и значајно место и улогу у Народноослободилачкој борби народа Југославије.

Један од најзначајнијих момената за даљи развој и учвршћење Народноослободилачког покрета у западној Босни претставља продор групе бригада јула 1942 на ову територију. Са бригадама су били Врховни штаб и ЦК КПЈ. Доласком наших најелитнијих војних снага и војнополитичког руководства НОР-а у тај крај Босне наступају нови моменти, врло значајни, како у политичком тако и у војном погледу за даљи развој и успех Народноослободилачког покрета. Удруженим снагама разбијено је четништво као крупнији војно политички фактор, извршена је мобилизација борачког становништва у нове војне јединице, створене су крупне војне формације које су биле способне за извођење борбених дејстава ширих и значајнијих размера.

Политичка помоћ крајишким јединицама, као и партиским организацијама на терену, свакодневна брига у решавању задатака, била је од посебног значаја за правилан развој Народноослободилачког покрета у западној Босни.

У вези са развојем Народноослободилачког покрета у Босни и Херцеговини и улоге Партије у тој борби, нужно се дотаћи још неких момената.

Концем септембра 1941 ЦК је организовао војнополитичко саветовање у Столицама у Србији коме су присуствовали и делегати Босне и Херцеговине. На том саветовању претресана је војно-политичка ситуација у целој земљи, дата је оцена устанка и конкретни закључци за будући рад. Сем тога, решено је да се формира Главни штаб Народноослободилачке војске за Босну и Херцеговину. Дискусија, оцене и директиве које су проистекле са тог саветовања имали су крупан војнополитички значај за даљи рад.

Поред овог саветовања, значајна су још два за Босну и Херцеговину, поред низа других која су се одржавала у локалним размерама. На првом саветовању концем октобра на Романији, разрађена је тактика и политика према четништву, као и питање даље организације Народноослободилачке војске и ослобођених територија. На саветовању у Средњем, крај Сарајева, концем децембра, коме је присуствовао и Врховни штаб и ЦК Партије заједно са другом Титом, продискутована је војнополитичка ситуација, настала отвореном издајом четничког руководства, како у Србији тако и у Босни и Херцеговини. На том саветовању продискутована је будућа организација народноослободилачких снага као и наш однос према хрватским и муслиманским масама у којима је у то време почео процес прилажења и оријентације према Народноослободилачком покрету. Као резултат тога саветовања настало је касније формирање ударних батаљона, пролетерских бригада и добровољачких одреда. Резултат тога саветовања било је настављање отворене борбе против четничке издаје и раскринкавање те издаје у масама. После тога одржана су партиска и војна саветовања у Херцеговини и Босанској Крајини на којима је разрађена конкретна политика и постављени задаци на тим територијама. Чињеница да су ЦК КПЈ и Врховни штаб дуго времена боравили на територији Босне и Херцеговине у току НОР-а помогла је да се овде устанак успешно и правилно развија.

Потребно је, када се већ говори о улози Партије у устанку у Босни и Херцеговини до конца 1941 године, споменути и улогу партиске организације која је живела илегално по већим градовима ове територије.

Када би једном реченицом требало обележити рад ове организације, онда би се он могао свести на то да је партиска организација, и поред нечувеног терора, стално постојала и стално радила у већим градовима Босне и Херцеговине.

Нарочито је значајна улога партиске организације била у граду Сарајеву, док се Врховни штаб налазио у источној Босни, а и касније. Преко Сарајева прво су одржаване везе Врховног штаба и ЦК са Хрватском и Словенијом. Непрестано су преко овога града стизали и одлазили курири са директивама Врховног штаба и ЦК. Преко Сарајева су ишли чланови Централног комитета КПЈ за Хрватску и Словенију или су чланови ЦК из тих крајева долазили преко Сарајева у ЦК и Врховни штаб.

Партиска организација Сарајева преузела је на себе целу ту организацију пребацивања, смештаја, отпремања људи и поште за Врховни штаб и Централни комитет. Поред тога, она је у својим задацима, који су додуше били задаци и других партиских организација по градовима, морала да врши прикупљање података и обавештења о непријатељским војним и политичким акцијама као и да мобилише сву потребну помоћ фронту у славу људи, материјала итд.

Све те задатке, негде на широј бази, негде на ужој, под врло тешким условима илегалног рада, кроз цело време устанка нарочито су извршиле мостарска, бањалучка, тузланска и сарајевска партиска организација. Борба тих партиских организација у окупираним градовима и помоћ које су оне пружиле Народноослободилачкој борби на терену имала је крупног значаја у развоју Народноослободилачког покрета на целој територији Босне и Херцеговине.

При разматрању улоге партиске организације Босне и Херцеговине у припреми оружаног устанка и уопште у Народноослободилачком рату нарочито мора се имати у виду чињеница да се тај рад одвијао у врло сложеним и компликованим условима. Више него на ма ком другом месту, ту су дошли до изражаја рецидивни прошлости: раније неживљене националне и социјалне тежње, нерешени многи социјални проблеми, деформисана многа гледања на збивања у друштвеном животу, врло јаки утицаји конзервативних националистичких и верских компонената прошлости, уз то дугогодишње упорно дејство политичко-реакционарног фактора, итд. Све је то наједанпут у општеном покрету још јаче оживело, сукобило се са стварношћу и у свом практичном дејству кроз процес борбе доживљавало ломове, разочарања и одушевљења и то стално у крвавим сукобима.

У том судару између нових схватања, нових идеја, револуционарног програма, хуманистичких идеала и оног старог, преживелог, скученог, заосталог, рађао се постепено у процесу борбе нов човек и нов друштвени дух на територији Босне и Херцеговине. И баш зато што су се ту сукобила у свој својој обимности и оштрини, прошлост, илузије, лажна реакционарно-политичка и верска гледања и ново — улога, место и борба комуниста били су, иако тешки и скопчани са многим жртвама, пресудни.

Без обзира на то што је у развоју Народноослободилачког покрета било и слабости, поред крупних успеха, без обзира на то што је и по свом броју и по младости кадра који је ушао у борбу била мала, партиска организација Босне и Херцеговине је успела да изврши своју историску улогу и да частан допринос победи Народноослободилачке борбе и Социјалистичке револуције народа Југославије.